

СІМВОЛІКА І РЫТУАЛЬНЫЯ ФУНКЦЫІ ХРАМА Ў БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ МЕДЫЦЫНЕ

Разглядаецца сяміятычны статус храма ў беларускай традыцыйнай карціне свету, яго роля ў лекавальных рытуалах аграрнай (фальклорнай) супольнасці. Прыходзім да высновы, што ў беларускім традыцыйным грамадстве храм, як прасторавая зона, прыналежная да сферы "sacrit" уасабляў сабой міфалагічны Цэнтр свету і актыўна выкарыстоўваўся ў магічных аперацыях, заснаваных на камунікацыі людзей з вышэйшымі, сакральнымі сіламі, што далёка не заўсёды адпавядала ўласна хрысціянскаму прызначэнню кultaвай пабудовы. Найбольш канцэнтравана магічныя прыёмы (пераважна прадуквальнага і засцерагальнага характару) у храме выкарыстоўваліся беларускімі сялянамі ў рамках каляндарнай, сямейнай абраднасці і ў сувязі з лекавальнымі, што павінна было забяспечыць жыццёвы дабрабыт (яго аднаўленне) для калектыву ці асобнага чалавека.

Уводзіны

Актуальнасць пазначанай тэмы заключаецца ў тым, што функцыянальная роля храма ў кантэксце народнай культуры разглядалася айчыннай гістарыяграфіяй з пункту погляду яго афіцыйнага прызначэння (г.зн. як месца выпраўлення хрысціянскага культу і прадметнага сведчання дзяржаўнай канфесійнай палітыкі ў пэўным рэгіёне) альбо з выразным акцэнтам на яго мастацка-архітэктурныя вартасці, калі размова вялася пра "драўлянае сакральнае дойдліства" [1, с. 3]. Адсюль сімвалічная прагматыка храма ў народнай культуры засталася практычна незакранутай. Паказальна, што дадзенае пытанне не знайшло свайго адлюстравання нават у энцыклапедычным слоўніку "Міфалогія Беларусі" (Мн., 2004, 2006), прысвечанаму ярыаз міфа-рытуальным аспектам беларускай этнічнай культуры.

Такім чынам, мэтай прыведзенага даследавання з'яўляецца характарыстыка сімвалічнага статуса і рытуальных роляў храма ў міфапаэтычнай карціне свету і жыццёвай стратэгіі беларускай традыцыйнай супольнасці. Адпаведна, у якасці прыярытэтных выступаюць наступныя задачы:

— на падставе аналізу шырокага кола фальклорных і этнаграфічных крыніц выявіць і ахарактарызаваць сімваліку храма ў традыцыйнай карціне свету беларусаў;

– даследаваць рытуальную прагматыку храма ў сістэме народнай медыцыны беларусаў і ў неад’емнай сувязі з яго міфапаэтычным статусам.

Храм як цэнтр “крызіснай сеткі”. Паводле Т. Шчапанскай, пад “крызіснай сеткай” трэба разумець адну з сістэм арганізацыі тэрытарыяльных сувязяў, па каналах якой “цыркулюе інфармацыя, звязаная з рознага роду парушэннямі, крызісамі, няшчасцямі. Вузлы гэтай сістэмы – святыя месцы, тыя асабліва шанаваныя святыні, якія прыцягвалі паломнікаў. У самым агульным выглядзе функцыю крызіснай сістэмы можна вызначыць так: падтрыманне экалагадэмаграфічнай раўнавагі” [2, с. 110]. Іншымі словамі, пры дапамозе “крызіснай сеткі” найбольш эфектыўна здзяйсняецца дараабмен паміж светам людзей і сакральнай сферай, калі ў выніку *ахвяравання, абракання* (якое трэба разумець не толькі як перадачу матэрыяльных каштоўнасцей, але і выкананне асабістага зарок: дайсці да “святыні” пешкі, на каленях, не спажываючы ежы, не размаўляючы і г.д.) людзі атрымліваюць зваротны дар – аднаўленне жыццёвага ладу і парадку (здароўе, ураджайнасць, дождж пасля засухі) у межах лакальнай супольнасці.

У якасці Цэнтра Сусвету, месца пачатковага і ідэальнага, храм з вялікай частотнасцю фігуруе як “крызісны цэнтр” у такім архаічным жанры фальклору, як замовы. Уяўнае падарожжа суб’екта замовы ў міфалагічную кропку першапачатку і чысціні азначае пазбаўленне ад хваробы: “Вадзіца-царыца, ўсяму сьвету памашніца, з-пад меж, з-пад гор, з-пад белага каменя. Мора – на моры бел камень ляжыць, на камне царква стаіць, а ў той царкве прэстол стаіць, за тым прэстолам паненка сядзіць. Нічога не знаіць, не маіць – толькі ад уроцы памагаець. Не яна памагаіць – сам Гасподзь Бог і мой лёгкі дух” [3]. Калі размова ідзе пра дараабмен з канкрэтным сакральным аб’ектам (святы камень, крыніца-прошча, ахвярны крыж, капліца, храм), на першае месца выходзіць канцэпцыя *ахвяры (ахвяравання)*, даволі падрабязна распрацаваная ў народнай свядомасці і практыках беларусаў Падзвіння: “Да, там была ахвяра. Вот гэта называлася, што ахвяра. Бывала ў майго дзядзькі ў аднаго не гадаваліся дзеці, а не гадаваліся дзеці ў яго за тое, што жаніўся на Вербніцу, у самы пост. Адна нядзелька да Вялікадня, а ён тут жаніцца. Ай, крычалі, эта ж умесце жылі, гэта яшчэ ў маім дзедстве было. Папа мой, гэта ж старшы брат, крычаў, крычалі брацця-сёстры: “Не жаніся!” Не, край яму нада жаніцца. І так во два – адзін дзядзька мой, другі – брат мой – і жаніліся во так у Вербніцу. Ну і якая ж у іх жыцьне страшная і няпутная. І ў гэтага дзядзькі чацвёра дзяцей радзілася, усе чацвёра ўміралі. Ды ўміралі, хай Бог абнясець, страшнай смерцю, крычалі, гэта ж у парцізаншчыну гэту, у вайну. Дык ён крычаў, тры гады дзіцёнку было, крычаў дзень і ноч, і папа мой ужо ня мог атратаваць, з сябе выходзіў і ўсё крычаў на яго: “Галайка ты”. Во так яго абзываў, во такое слова плахое было “галайка”: “Галайка ты, жаніўся на Вербніцу!” І ўміралі гэта дзеці, што ў жывога і вочкі павыкачваліся, і ўсё. Ну, дык вот тады гэта бабушка, што мяне ўчыла, яна сказала так, і гэта ўжо после вайны, яна сказала: “Ня будзець, Надзя, у цябе і гэта дзіцё гадавацца. Награшылі вы дужа. Дык вот вазьміце ахвяру”. А якую ахвяру сказала “Ідзіце вот, када дзень прысвітой Ефрасінні Полацкай нашай, вот ідзіце па Ефрасініну цэркву і дайце ахвяру. Ахвяру вот такую – купіце там палаценьчыка ці платочык які”. Ну, вот і радзіла гэта жанчына дзевачку. Ну, і тады ўзялі ахвяру гэту, і яны паняслі, і гэту дзевачку пяхком насілі аж у Полацк. Дык усё з майго дзядзькі смяяліся, што садзі ў мяшок і нясі на плячах. Гэта ж далёка перанесці, дык ужо і парадашная была. І вот, як прыйдзеш у цэркву, нада купіць свечачку, запаліць свечачку і паставіць, і во гэту ахвяру, што прымерна яны няслі, нада было палажыць, дзе храняцца мошчы Ефрасінні. І када там ужо нейкія капеечкі былі, дык у тую скрабёначку кідалі, што ля яе тут блізнячка стаіць. Ну, хто ўмеў, ну даўня людзі ўсе ўмелі Богу маліцца,

у тут во нада сваімі словамі. Када ў чалавека гора, када ў чалавека беда, када ў алавека нездароўе, нада маліць сваімі славамі, усё раўно да Бога дайдзець эта. “Госпадзі, дай мне сілу, дай мне волю, дай мне ўцішэньнейка, дай мне ўспа-аеньнейка, дай мне смірэньнейка”, каб чалавек смірўся ка ўсяму. Дзець Бог юбрае – бяры, дзець плахое – бяры. Ну і вот яны хадзілі. Ну і як схадзілі, ну і тая Юбачка вырасла і ўжо ў яе і ўнукі ёсць, і праўнукі. І нада хадзіць кажан год на эту святую Ефрасінню ў цэркву, і там палажы ты там рубаль, свечачку запалі, ну можа там насавы платочак паложаш. Вот і ахвяра, вот гэта была ахвяра” [4]. Таказальным у нашым выпадку з’яўляецца тое, што ў якасці сакральнага цэнтры ісяго рэгіёна фігуруюць храм і мошчы прападобнай Ефрасінні, царкоўнае ўшаванне якой на Полацкай зямлі пачалося, верагодна, яшчэ ў канцы XII ст. [5, с. 358]. Вера ў чудадзеінасць гэтай святыні выяўляецца і ў практыцы зварота да яе нават у выпадку такой страшнай хваробы, як эпілепія. “Прыпадак. А гэтага (загавора) не знаю. У мяне была гэтак унучка, дык сколькі ей рады не давалі, а гады ў Полацк у цэркву звазілі пад Ефрасінню. Дык вродзе прапала гэта” [6]. Прыярытэтны статус такіх святыняў, як Сафійскі сабор у Полацку, храм (мошчы і ўласна вобраз) св. Ефрасінні знайшоў сваё адлюстраванне нават у мясцовай замоўнай традыцыі: «Ішоў сам Бог напярод, Ісус Хрыстос пасярод, Марыя пазад, вяла Яна ў чараду. Яна яго палюбіла, залатым вусом надзяліла. Залатым вусом, залатым паясом, залатым кіёчкам. Яна яго спадабала, к сібе на помач пазвала. Сьвятая Марыя, Сьвятая Ефрасінья, Сьвятая Сафія праз брод кроў пралівалі, Хрыста на помач пазвалі: “Стань нам памошнікам ад Марынінага залатніка” [7].

У сельскай мясцовасці сімвалічныя функцыі храма вельмі часта пераносяцца на “міні-храм” – капліцу, што, збольшага, маркіруе прыроднае месца гіерафаніі (праяўлення свяшчэннага). На тэрыторыі Беларускага Падзвіння ў якасці такіх культавых месцаў найбольш часта фігуруюць святыя крыніцы. Ахвяраванне чалавека ў дадзеным выпадку адбывалася па стандартнай схеме: праз прынесене матэрыяльных дароў (грошы, палатно, ручнікі) ці праз асабістае фізічнае выпрабаванне, звязанае з пераадоленнем прасторавай адлегласці паміж хворым і святыняй. “У нас чалавек бязногі быў. Гэтак балелі і ламілі (ногі). І ня мог (хадзіць). І лячыўся і ня вылячыўся. А пад Яна (капліца над аднайменнай крыніцай) ля в. Чарневічы Глыбоцкага р-на) ахвяраваўся. Дзе пайшоў, дзе пераначаваўся. Прышоў, а там ваду давалі. Ён ваду піў, націраўся. Атыйшлі ногі. Яшчэ пяць гадоў жыў!” [8]. “Ну і вот, эта яшчэ мой папа расказваў. Тут, у Матырыне (Ушацкі р-н), быў чалавек, хлопец. І то лі прыўраждзены, ну ня відзеў, малады чалавек, і ня відзеў, сляпы. А тады яму прысніўся сон, што дапаўзі да крыніцы, да (возера) Ління, і дастань вады, і напіўся, і памыйся – і будзеш відзец. Ну, і што вы думаеце, дык поўз чалавек гэты на каленьках, эта даўно дужа было, але гэта было дзесьвіцельна верна, чалавек гэты поўз на каленьках, дапоўз да гэтай (крыніцы). Ішоў чалавек упярод ужо, а ён поўз за ім. Дапоўз да тый крыніцы, дастаў, папіў вады, памыйся і чалавеку адкрыліся вочы” [4]. Уласна кажучы, і сама капліца магла з’явіцца ў выніку ахвяравання. Так, у паданні пра Чарневіцкую крыніцу гаворыцца: “Ну вот, гавораць, што ішоў чалавек у бор і будзец ён сеч бор. Сячэць ёлку, з гэтай ёлкі пашла кроў. Тады аказаўся чалавек. Кажыць: “Я Іян-крысьціцель. Я должан жыць на вадзе тут.” Гэга расказвалі даўнія, старыя дзяды-прадзеды. Так, стаіць чалавек. Стаіць чалавек: “Тут должан быць Ян-крысьціцель.” Ну а тады на гэта месца прыхадзілі людзі. Там вада цякла, прыхадзілі. Тады граф Лужыцкі прыехаў, у яго нехта быў сляпы там, нехта там быў з дзяцей. Ну, і памог гэтай вадой. І вада гэта зразу памагла. І стаў відзец там бальны гэты. І ён пастройі тады капліцу на гэтым месцы” [9]. Пераканаўчым сведчаннем жывучасці

народнай традыцыі з'яўляецца той факт, што падобнае ахвяраванне не ёсць адзенай толькі далёкай мінуўшчыны: "Там вада пастаянна бяжыць, яна бяжыць і бяжыць. Капліца зроблена. А тут у бары красіва: такі пагорак, лагчынка і капліца новая. У нас брыгадзір ня меў здароўя, і ён рашыў пастроіць новую" [4].

Сітуацыя поліканфесійнасці, характэрная для беларускай этнічнай прасторы, наклала свой адбітак на народны механізм ахвяравання ў храм. Культывы будынак, прыналежны іншай канфесіі, у міфапаэтычнай карціне свету суадносіўся са сферай "чужога" і, адпаведна, разглядаўся як найбольш эфектыўная зона камунікацыі з іншасветам. Яшчэ ў пач. ХХ ст. вядомы беларускі этнограф Е. Раманаў пазначаў: "Калі хвароба сур'ёзная, заказваюць літыя ці розныя металічныя выявы розных хворых частак цела: галавы, ног, рук, вушэй, вачэй, грудзей, тулава і г.д. Гэтыя выявы нясуць у бліжэйшы касцёл і кладуць там перад шанаваным абразом, як ахвяру. Адначасова просяць ксяндза адслужыць за плату імшу перад тым абразом за здароўе хворага. Так робяць праваслаўныя. Католікі, наадварот, просяць адслужыць абедню ў праваслаўнай царкве" [10, с. 309]. Падобная практыка фіксуецца ў зонах канфесійнага памежжа Беларусі і ў наш час. "Вось як мне вельмі балела нага, я няпоўныя два месяцы ляжала ў бальніцы, там мне яе і абагравалі, і ўколы давалі, быта нага і не баліць. Пакуль я прыйшла з аўтобуса дамоў, я апяць на нагу ступіць не магу. Тады прыйшла да мяне падруга праваслаўная. У мяне ўзяла кветкі-півоні, яна кажа: занясу ў цэркаў. Я нарвала ёй самых лепшых і кажу ёй, каб занесла іх бацюшку. Каб ён памаліўся, кветкі ў алтар пастаўце, мне можа перастанець балець нага – і па сей дзень у мяне нага не баліць. І паколькі я каталічка, але кветкі баба занясла ў праваслаўную цэркву, і мне памагло" [11].

Асаблівай формай крызіснай камунікацыі паміж калектывам і храмам з'яўляецца ахвяраванне *абыдзённых рэчаў*. Належачы да т.зв. рытуалаў аказіянальнага тыпу, яно абслугоўвае крызісныя сітуацыі, якія ствараюць рэальную пагрозу ўсёй супольнасці (вайна, пошасць, эпідэмія, засуха). Найчасцей у якасці абыдзёнай ахвяры фігуруе палатно (намітка, ручнік), якое выраблялі ўсе жанчыны вёскі ў межах сутак (дня) з супольна сабранай сыравіны (увасабленне калектыўнай долі) пасродкам выканання ўсёй паслядоўнасці тэхналагічных аперацый. "Ва ўсіх падобных абрадах паўната і завершанасць усяго працэса, яго "спрасаванасць" у часе надавалі прадуктам працы сакральнасць і магічную сілу" [12, с. 489]. Новае палатно сімвалізавала абноўлены, пазбаўлены дэвіяцый светапарадак і ахвяравалася ў храм (капліцу). Як паказваюць матэрыялы палявых даследаванняў, асабліва практыкаваўся выраб абыдзённага палатна ў часе апошняй вайны. "– А вот ці можа ўвайну ўжо, ці рабілі наміткі такія, абыдзённыя? – Рабілі. і вот сама дажа помню, што бабы дом той згарэў. І вот сабраліся ўсе бабы. І пралі, і лён мялі, і чапалі, і ўжо і пралі, сколькі баб сядзела і с калаўротамі. І пралі, тады ўжо снавалі, нада ж і аснаваць было, і ткалі. І мы ўжо праз окны глядзелі, там хата такая была – окны нізка, ну дак нам ужо даступна было. Ну, хто мог. Хто мог... Ужо ж сабіраліся: ты там тонка ня можаш прасці, значыць ты мні лён. Ага... – Усе лён прыносілі патроху? – Ага, усе! Усе снапамі прыносілі. Гэта я ўжо сама, гэта на маёй памяці. – А вот дзеля чаго рабілі гэта? – Ну, эта ат усіх як усё роўна дар, ат усіх як усё роўна заступа якая ат усіх (бед). Ну, прасілі людзі. Кажды свае прасіў. – Так тыя наміткі, іх у цэркву? – Усё няслі ў цэркву! Ну і тады і баба гаварыла, што становяцца яны на калені і ўжо молюцца і мы тожа ззаду каля парога тожа станем, як усе так і мы ўжо падражалі. Ага! Ну і просіць кажды сваё. Каму там на сям'ю, каму дзяцей, каму... Ну вот так кланяюцца і молюцца. І ўжо так усердна молюцца, прама да ізнемажэння... Гэтай наміткай яны прама накрывалі этат ужо алтар" [13].

Заклучэнне

Такім чынам, падсумоўваючы папярэднія заўвагі адносна сімволікі і рытуальных функцый храма ў народнай культуры беларусаў, можна прыйсці да высновы, што яго сяміятычны статус і рытуальная прагматыка ў традыцыйнай супольнасці былі значна шырэйшымі і больш ёмістымі ў параўнанні з культавымі канонамі ўласна хрысціянства і мелі гунтам міфалагічную ў сваёй аснове карціну свету. Увасабляючы ў міфапаэтычнай сьвядомасці Цэнтр свету, храм выступаў дзейным і эфектыўным каналам камунікацыі паміж людзьмі і сакральнай сферай светабудовы, што на практыцы ляжала ў аснове шматлікіх магільных аперацый, якія разгортваліся ў рамках каляндарных, сямейных і аказіянальных рытуалаў. Сярод найбольш значных міфа-рытуальных функцый храма ў рамках народнай беларускай культуры можна вылучыць наступныя:

1. Храм (капліца) у межах лакальнай вясковай супольнасці з'яўляецца цэнтрам г.зв. "крызіснай сеткі", дзе акумулюецца і каналізуецца ў іншасвет інфармацыя пра розныя дэвіяцыі калектыўнага ці асабістага жыцця (хвароба, засуха, пошасць), што ў сукупнасці з працэдурай ахвяравання (абракання) дазваляе аднавіць светапарадак і жыццёвы дабрабыт.

2. Храм, як непасрэдны і аптымальны канал камунікацыі з іншасветам, актыўна выкарыстоўваўся беларускімі сялянамі ў рытуальных дзеяннях лекавальнай скіраванасці, калі сімвалічныя маніпуляцыі з мэтай дасягнення пажаданых вынікаў у розных аспектах жыццядзейнасці разумеліся як найбольш эфектыўныя. Пры гэтым ні форма, ні змест магільных практык, рэалізаваных у храмавай прасторы, як правіла, не супадалі з хрысціянскімі нормамаі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Лакотка, А.І.** Драўлянае сакральна-манументальнае дойлідства Беларусі / А.І. Лакотка. – Мн.: Беларусь, 2003. – 224 с.
2. **Щепанская, Т.Б.** Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) / Т.Б. Щепанская // Русский Север: К проблеме локальных групп. – СПб., 1995. – С. 110-176.
3. Зап. аўтар у 1996 г. ад Дзяцел Галіны Іванаўны, 1933 г.н., у в. Багданава Чашніцкага р-на.
4. Зап. У. Лобач, У. Філіпенка ў 2006 г. ад Рудзёнак З.А., 1932 г.н., у в. Матырына Ушацкага р-на.
5. **Мельнікаў, А.** Ефрасіння Полацкая / А. Мельнікаў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / БелЭн.; Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелЭн, 1996. – Т. 3: Гімназіі – Кадэнцыя. – С. 358-359.
6. Зап. У. Лобач, А. Халадкова ў 2006 г. ад Аўтух Д.Ц., 1912 г.н., у в. Вашкова Ушацкага р-на.
7. Зап. Т. Валодзіна, У. Лобач у 2006 г. ад Піскуновай В.П., 1936 г.н., у в. Пола Ушацкага р-на.
8. Зап. аўтар у 2003 г. ад Калуста Р.У., 1923 г.н., у в. Галенчына Мёрскага р-на.
9. Зап. У. Філіпенка і студ. ПДУ В. Наважылава, Т. Ржэчыцкая ў 2003 г. ад Жук Е.Г., 1925 г.н., і Шчарбіцкай В.С., 1923 г.н., у в. Пучкоўскія Мёрскага р-на.
10. **Романов, Е.Р.** Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Вильно: Тип. А.Г. Сыркина, 1912. – Вып. VIII. – 411 с.
11. Зап. студ. ПДУ А. Балтрукевіч у 2005 г. ад Запруднік Г.М., 1926 г.н., у в. Рафалова Браслаўскага р-на.
12. **Толстая, С.М.** Обыденные предметы / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – М.: Междунар. отношения, 2004. – Т. 3: Круг-Перепелка. – С. 487-489.
13. Зап. У. Лобач, У. Філіпенка ў 2006 г. ад Рудзёнак А.І., 1937 г.н., у в. Матырына Ушацкага р-на.